

Aydın ƏLİYEV

AMK-nın baş müəllimi

sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

BƏSTƏKAR MUSIQISINDƏ SIMFONİK MUĞAMLAR

Xülasə: *Məqalədə 1948-ci ildə F.Əmirov tərəfindən yaradılmış simfonik muğamın xüsusiyyətlərimüzəkirə olunur. Burada F.Əmirov, Niyazi, S.Ələsgərov, V.Adıgözəlov, T.Bakıxanov, E.Mansurov kimi görkəmli bəstəkarların yaradıcılığında simfonik muğamların tutduğu mövqe, eləcə də, onların tarixi barəsində informasiya verilir.*

Açar sözləri: *muğam, simfonik muğam, bəstəkar*

Muğam Azərbaycan xalqının ümumilikdə Şərqi dünyasının maddi-mədəni, mədəni sərvətlərindən biridir. Bu sənətə olan sevgi və qayğı, təbliğat və dünyaya tanıtımı müasir günümüzdə mədəniyyət siyasətimizin önəmli məsələlərindən biridir. Hər bir azərbaycanlı üçün muğam janrı doğma və əzizdir. Mədəni irsimiz olan muğam, tarixlər boyu xalqımızın yaddaşında qalmış və bu gündə yaşamaqdadır. Görkəmli Azərbaycan şairi S.Vurğunun dediyi kimi: “Azərbaycan musiqisi muğamat üzərində qurulmuşdur. Eyni zamanda bu, yalnız Azərbaycan zövqü deyil, bütün Qafqaz və Şərqi xalqlarının bədii zövqüdür. Fəxr edirik ki, yaratdığımız böyük musiqi məktəbi nəinki Azərbaycanda, həm də Azərbaycandan xaricdə bir çox xalqlara möhkəm təsir göstərməkdədir”.

Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbi yarandığı gündən özünün rəngarəng janr və forma xüsusiyyəti ilə seçilmişdir. Şifahi ənənəli professional musiqinin, yəni muğamın bəstəkar yaradıcılığında istifadəsini Ü.Hacıbəylidən başlayaraq demək olar ki, bəstəkarlarımızın əksər əsərlərində görmək mümkündür. Muğamın çalarları əsərlərdə özünü müxtəlif formada təzahür etdirir. Belə ki, muğam özünü məqam-intonasiya, melodiya, metro-ritm şəklində həmçinin, sitat şəklində də, biruzə verə bilər. Xüsusilə qeyd etməliyik ki, milli bəstəkarlıq məktəbinin formalaşmasında muğam və klassik musiqi janrlarının sintezi nəticəsində yeni janrlar: muğam-opera və simfonik muğamlar kimi janrlar yarandı. Sintezləşmə metodu bəstəkarlarımızın yaradıcılığında xüsusi önəm kəsb edərək yeni səhifələr açdı. Muğam vasitəsilə edilmiş novatorluq, əsrarəngiz Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbini dünyada tanıtdı. Bu baxımdan, simfonik muğamlar xüsusi diqqətəlayiqdir. Qeyd edək ki, simfonik muğamlar dəstgaha məxsus inkişaf prinsipini, dramaturji xətti, kompozisiya quruluşunu qorumaqla, orkestrləşdirmə sayəsində meydana çıxır.

Muğam modeli üzərində qurulmuş simfoniya tipini F.Əmirov, S.Ələsgərov, Niyazi, V.Adıgözəlov, T.Bakıxanov, E.Mansurov kimi bəstəkarların yaradıcılığında müşahidə etmək mümkündür. Onlar improvizasiya və kompozisiyanı qarşı-qarşıya qoyaraq özünəməxsus səslənməyə nail olmuşlar. Burada bəstəkarlar muğamın ifadə

quruluşunu, məqam-tonal münasibətini saxlayaraq, heyrətamiz orkestrləşdirmə sayəsində orijinal əsərlər yaratmışlar.

Azərbaycan simfonik musiqisində yeni axtarışların və sınaqların aparıldığı yeni dövr ötən əsrin 40-cı illərindən başlayıb. Xüsusilə qeyd etməliyik ki, Azərbaycan simfonik musiqi janrının inkişafında muğamın müstəsna xidmətləri olmuşdur. Şifahi ənənəli professional musiqinin simfonik musiqidə tətbiqi Azərbaycan musiqi sənətinə bir çox uğurlar qazandırdı. Qeyd etməliyik ki, Azərbaycanda simfoniyanın inkişafı muğam janrının təsiri altında formalaşmışdır. Fikrət Əmirov dahi Ü.Hacıbəylinin yolunu davam etdirərək, yəni onun opera janrında etdiyi yeniliyi (muğam-opera janrının yaranması) simfonik musiqidə həyata keçirərək simfonik muğamların (“Şur”, “Kürd ovşarı” (1948), “Gülüstən Bayatı-Şiraz” (1971) yaradıcısı oldu. F.Əmirov “Simfonik musiqimizə bir nəzər” adlı məqaləsində yazır: “Azərbaycan simfonizminin xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, dünya simfonik ədəbiyyatına yeni janrlar gətirmişdir. Bu fikri deyərkən mən simfonik muğamları nəzərdə tuturam. Niyazinin “Rast”, Süleyman Ələsgərovun “Bayatı-Şiraz” simfonik muğamları və başqaları buna yaxşı misal ola bilər. SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının birinci katibi, görkəmli sovet bəstəkarı Tixon Xrennikov haqlı olaraq göstərir ki, Azərbaycan simfonik muğamları “Şərq xalqlarını, onlara yaxın olan musiqi təfəkkürü formaları vasitəsilə simfonik musiqi mədəniyyətinə alişdırmaqda böyük rol oynayır və daha böyük rol oynamalıdır” (3).

ABŞ-da tanınmış dirijor Leopold Stokovskinin rəhbərliyi ilə Boston Filarmoniyasının orkestrinin ifasında “Şur” və “Kürd ovşarı” simfonik muğamlarını dinləyən musiqişünas M.Yarustovski (1911-1978) onları “Şərq simfonizmi” termini ilə tərənüm etməyə başlayır.

Simfonik muğam janrının yaradılması fikrini F.Əmirova xalqımızın görkəmli müğənnisi Bülbül təklif etmişdir. Muğam modeli üzərində qurulmuş simfoniyaaların xalqın təfəkkürünə, dünyagörüşünə yaxın olduğundan kütlə tərəfindən çox asanlıqla qəbul edilir və sevilməyə başlayır. Eləcə də, bəstəkarın simfonik muğamları xarici dinləyicilər tərəfindəndə böyük rəğbətlə qarşılanır.

F.Əmirovdan sonra Niyazi də simfonik muğam janrına müraciət etmiş bəstəkarlardan biri olur. Niyazi “Rast” adlı simfonik muğamı 1949-cu ildə bəstələyir. Sözügedən simfonik muğamda bəstəkar ənənəvi “Rast” muğamının bütün şöbələrinə müraciət edir. Niyazi əsəri həyat yoldaşı Həcər xanıma həsr etmişdir. Burada improvizasiyalı bölmələr ilə vəznlı bölmələr ardıcılılaşma yolu ilə fasiləsiz ifa olunur. Xüsusilə qeyd etmək istərdik ki, bəstəkar muğamda istifadə olunan təsnifləri xalq mahnıları ilə əvəz etmişdir.

S.Ələsgərov da yuxarıdakı bəstəkarlar kimi simfonik muğam janrına müraciət etmişdir. Müəllifi olduğu “Bayatı-Şiraz” simfonik muğamında şöbələrin növbələşmə prinsipinə mütləq şəkildə əməl olunmuşdur. Bu simfonik muğamda da, təsnif və rənglərdən istifadə edilmişdir. Tez bir zaman ərzində dinləyicilər tərəfindən rəğbət qazanan “Bayatı-Şiraz” simfonik muğamı haqqında Azərbaycan muğamlarının tədqiqatçısı olmuş E.Babayev belə bir fikir söyləmişdir: “Bayatı-Şiraz simfonik muğamı rəng və təsniflərdən, “Aman ovçu”, “Laçın” kimi xalq mahnılarımızdan, peşəkar el

ustalarımızın sənət yönünü əks etdirən muğam parçalarından hörülmüş min çalarlı, min çiçəkli musiqi çələngidir. Burada monumentallıq nəfis xallarla, ornament bəzəklərilə, kamil forma, dərin melodik dolğunluqla uzlaşır”. Qeyd edək ki, “Şur”, “Kürd Ovşarı”, “Rast”, “Bayatı-Şiraz” simfonik muğamlarında müəlliflər həm ənənəvi rənglərdən istifadə etmiş, həm də özləri tərəfindən rəng ruhunda nümunələr bəstələmişdilər.

Muğam ənənələrini öz yaradıcılığında özünməxsus şəkildə istifadə edən bəstəkarlardan biri də V.Adıgözəlov olmuşdur. Onun böyük simfonik orkestr üçün bəstələdiyi “Segah” muğam simfoniyasından danışarkən, bəstəkarın ciddi şəkildə muğam strukturuna əməl etməsini xüsusi vurğulamalıyıq. “Segah” muğam simfoniyası bəstəkarın atası, görkəmli xanəndə Zülfü Adıgözəlova ithaf olunmuşdur. Zülfü Adıgözəlov xalq tərəfindən “Zabul Segah”ın mahir ifaçılarından biri kimi məşhurlaşaraq ad qazanmış ustad xanəndələrdən biri idi. V.Adıgözəlov muğamın strukturunu atasının ifa tərzinə uyğun şəkildə saxlayaraq, özünün təsnif və rənglərini də əlavə etmişdir. “Segah” simfonik muğamı ilk dəfə olaraq 2005-ci ildə bəstəkarın 70 illik yubileyində oğlu Y.Adıgözəlovun dirijorluğu altında böyük dinləyici kütləsinə təqdim olunmuşdur.

Müasir dövrümüzdə isə simfonik muğam janrını yaşadan Azərbaycan Respublikasının xalq artisti, professor, “Şöhrət” ordenli bəstəkar Tofiq Bakıxanovdur. Bəstəkarın “Hümayun”, “Nəva”, “Rahab”, “Şahnaz”, “Düğah” adlı simfonik muğamları buna bariz nümunə ola bilər. Görkəmli bəstəkar Arif Məlikov əbəs yerə deməmişdir: “T.Bakıxanov muğamların bütün quruluş və lad düzümü xüsusiyyətlərini saxlayaraq rapsodik tərzdə kompozisiya yaratmışdır. Nəticədə bəstəkar müasir simfonik orkestrin imkanlarından və müxtəlif növlü polifonik və harmonik üsullardan istifadə edərək yeni çoxşaxəli ifa üsulu yaratmağa nail olmuşdur. Tofiq Bakıxanovun simfonik muğamlarını Azərbaycan simfonik musiqisində əlamətdar hadisə kimi qiymətləndirmək lazımdır”. Əlbəttə bəstəkar T.Bakıxanov muğam janrını təkcə simfonik muğamlarda deyil eləcə də, “Salami” ritmik muğamını “Salami-muğam poeması” adlı simfonik orkestrlə tar üçün işləmişdir. 8 simfoniyanın, 5 simfonik muğamın, 3 baletin, 26 müxtəlif musiqi alətləri üçün yazılmış “Konsert”in, 24 sonatanın, 3 operettanın, yüzdən çox mahnı və romansların müəllifi T.Bakıxanovun yaradıcılığında simfonik muğam janrı xüsusi yer tutur. Bildiyimiz kimi, T.Bakıxanovun atası məşhur tarzən, Azərbaycanın xalq artisti, əməkdar incəsənət xadimi və əməkdar müəllim Əhməd Bakıxanov olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, simfonik muğamların ərsəyə gəlməsində Ə.Bakıxanovunda müstəsna xidmətləri olmuşdur. Belə ki, T.Bakıxanov simfonik muğamları ustad Ə.Bakıxanovun ifasına əsasən bəstələmişdir. Muğamları dərinləndirən bilən, T.Bakıxanov bəstələdiyi hər bir simfonik muğama xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşmışdır. Belə ki, bəstəkar ilk simfonik muğamı “Nəva”nı anası Məsumə xanıma ithaf etmişdir. 1991-ci ildə yazılmış “Hümayun” simfonik muğamı isə “Xocalı” hadisəsinə ithaf olunmuşdur. Bu əsəri yazmaq təklifini T.Bakıxanova qızı N.Bakıxanova təklif etmişdir. “Rahab” simfonik muğamı isə dövlət xadimi görkəmli Abbasqulu ağa Qüdsi Bakıxanovun 200 illik yubileyinə həsr olunmuşdur. Qeyd edək ki, Abbasqulu ağa Qüdsi Bakıxanov T.Bakıxanovun ulu babası olmuşdur. “Şahnaz” simfonik mu-

ğamı dahi Azərbaycan şairi M.Füzulinin 500 illiyinə həsr olunmuşdur. Sonuncu simfonik muğamı “Düğah” isə bəstəkarın atası görkəmli ustad tarzən Ə.Bakıxanova həsr edilmişdir.

Simfonik muğam janrına müraciət edən daha bir bəstəkar isə E.Mansurov olmuşdur. 1990-1991-ci illərdə yazılmış “Mahur Hindi” simfonik muğamı, digər bəstəkarlar tərəfindən bəstələnmiş simfonik muğamlar kimi kompozisiya quruluşunu, məntiqi inkişaf prinsipini, intonasiya vasitələrini qoruyaraq gözəl kompozisiya şəklində dinləyicilərə ötürülmüşdür.

ƏDƏBİYYAT:

1. Babayev E. Ə. Süleyman Ələsgərov. B.: 1992, 26 s.
2. Bakıxanov T. Ə. Biblioqrafiya. B.: Şərq-Qərb, 2015, 368 s.
3. Əmirov F. C. Musiqi səhifələri. B.: Işıq, 1978, 140 s.
4. Fikrət Əmirov. Biblioqrafiya. / tərt. ed. T.Məmmədova, A.Novruzova; elmi red. Z. Abdullayeva; M.F.Axundov ad. Azərbaycan Milli Kitabxana. B.: 2009, 273 s.
5. Zöhrabov R. F. Muğam. B.: Azərnaşr, 1991, 219 s.

Айдын АЛИЕВ

Старший преподаватель АНК,
кандидат искусствоведения

СИМФОНИЧЕСКИЙ МУГАМ В КОМПОЗИТОРСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ

Резюме: В статье раскрываются особенности симфонического мугама, созданного Ф.Амировым в 1948 году. Представлена информация о положении симфонических мугамов, а также история их создания выдающимися композиторами – Ф.Амировым, Ниязи, С.Алескеровым, В.Адигозаловым, Т.Бакихановым, Э.Мансуровым

Ключевые слова: мугам, симфония, композитор, творчество, музыка

Aydin ALIYEV

Senior Lecturer of ANC
PhD of arts

SYMPHONIC MUGHAM IN COMPOSER CREATIVITY

Summary: The article discusses the features of the symphonic mugham, created by F. Amirov in 1948. It reflects information about the position of symphonic mughams, as well as their stories of outstanding composers such as F. Amirov, Niyazi, S. Aleskerov, V. Adigozalov, T. Bakikhanov, E. Mansurov.

Key words: mugham, symphony, composer, creation, music

Rəyçilər: AMK-nın professoru Ağasəlim Abdullayev
AMK-nın dosenti Malik Mansurov